

XVIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları

The Administrative Functions of the Sheiks in the Villages of Antioch in the XVIII. Century

Doğan Gün*

Öz

Bu makale, XVIII.yüzyıla ait Antakya şer'iyye sicillerinin tümünün incelenmesi sonucunda, Antakya'nın yönetimi ve düzeni ile ilgili seçilmiş bazı örnek belgeler kullanılarak oluşturulmuş bir çalışmadır. Esas amacımız, XVIII.yüzyıl Antakya'sında yönetici zümre arasında olduğunu tespit ettiğimiz şeyhlerin, Antakya köyleri idaresindeki yerine, merkez ve köy ahâlîsi ile olan ilişkilerine, uygulamalarına, olaylara müdahale tutumlarına, olumlu ve olumsuz yönlerine değinerek bilgiler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler:Antakya ve Şeyhler, Karye, Köy Ahâlîsi, Eşkîyalık, Aşiret, Cinayet, Yönetim

Abstract

This article is a study based on some of the exemplary documents selected on the administration and order of the Antioch administration after the review of the records of the Ottoman canonical court and canonical records. Our main purpose is to determine and provide information on the place of Sheiks, whom we have observed to have existed among the administrative groups in Antioch in the 18th Century, in the administration of the villages of Antioch, their relations with the city and village dwellers, their implementation, their reactions to the incidents, their positive and negative aspects.

Key Words: Antioch and Sheiks, Village, Village Dwellers, Banditry, Tribes, Murder, Administration.

Bir zamanlar "Doğunun Kraliçesi" lakabıyla anılmış olan Antakya, 1516 yılında Mercidabık savaşından sonra, Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar, yaklaşık dört asır Osmanlı

* Araş Gör. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

hakimiyetinde kalan Antakya, bu süre zarfında Halep vilayetinin, Halep Merkez Sancağı'na bağlı bir "kaza merkezi" olarak yönetildi. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıla ait Devlet salnâmeleri ve ayrıca Halep Vilayeti salnâmelerinde bulunan kayıtlara göre, devletin çöküşüne kadar, herhangi bir değişiklik olmadan bu statüyü muhafaza ettiği anlaşılmaktadır¹.

Bu makalede, XVIII.yüzyıl Antakya'sındaki şeyhlerin, köylerdeki idarecilik fonksiyonları incelenecektir. Şeyhler konusunda Süreyya Faruki tarafından yapılmış bir çalışma mevcuttur². Ancak Faruki'nin XVI.-XVIII. yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri ile ilgili yaptığı inceleme, vakıflara bağlı olarak yaşayan şeyh ve müteveli ailelerini içermektedir. Bu incelemesi ile Osmanlının taşradaki sosyo-ekonomik yapısı daha açık bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmış, şeyhlerin nüfuzu büyük ölçüde vakıflardan elde edilen gelirlere dayandırılmış, ayrıca sultanların veya özel kişilerin verdiği bağışlar zikredilerek, vakıfların kazançlarına bağlı olarak yaşayan Mevlevî şeyhlerinin en büyük görevlerinin padişaha dua etmek olduğu vurgulanmıştır. Oysa biz incelememizde, Antakya'da herhangi bir vakfa bağlı olmadan yaşayan, din adamı olup olmadıkları şüpheli olan, padişaha dua etmeyen, yıllık ücret karşılığında yöneticilik yapan, ilk başlarda ahâlinin yararına çalışırken, sonraları ahâlîye zarar veren farklı bir mahallî gücün varlığını, yani şeyhleri veya diğer bir ifadeyle -köy kethüdâlarını- tanıtmaya çalışacağız.

Osmanlılarda bölge, yer ve zaman farklılığı göstermek suretiyle kethüdâ ve kâhya karşılığı olarak şeyh, emin, baş, bey ve muhtar tabirleri görülür³. Zaman zaman, özellikle olağanüstü durumlar belirdiğinde kent

¹ Ataman Demir, "Çağlar İçinde Antakya", Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1996, s.85, ayrıca bkz. 1317 Yılına Ait Salname-i Vilayet-i Halep, s.233; 1326(M.1908)Yılına Ait Salname-i Devlet-i Ali-i Osmaniyye, s.735-736.

² Suraiya Faroqhi, " XVI.-XVIII.Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar* içinde, 8-10 Haziran 1973. Editörler:Osman Okyar-H.Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, c.13, s.197-229. Şeyhlerle ilgili başka bir çalışma için bkz. Hasan Yüksel, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıfları Üzerine Bir Deneme", *Revak*, (Sivas 1990). Ayrıca bkz. Şerif Mardin, Van Brunissen, "Ağa, Şeyh ve Devlet", (Çev. Remziye Aslan) Ankara 1991.

³ Kethüdâ tabiri, Osmanlı devlet teşkilatında XV. yüzyıldan itibaren "bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı" anlamında da kullanılmıştır. Devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyedekine kadar mülkî ve askerî erkandan pek çok görevlinin unvanını taşıyan yardımcısı bulunmaktaydı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda kaza yöneticileri arasında kethüdâlar önemli yere sahipti. Şehirlerde sancak müteselliminin fonksiyonunu icra eden voyvodaların da kethüdâsı veya vilâyet kethüdâsı denilen yardımcıları da vardı. Şehir kethüdâsı olarak da bilinen bu görevli, halkın hizmetlerini görmek üzere seçilirdi. Buna "şehir âyanı" da denmiştir. Halkın serbestçe seçtiği kethüdâlar, mahallî kadı veya yöneticilerden berat alma zorunluluğuyla yükümlü tutulmadıklarından idarecilerle halk arasındaki temsil işlevini daha rahat bir şekilde yapma imkanı elde etmişlerdir. Şehirlerin dışındaki yerleşim birimlerinin temsil görevini yerine getiren, vergi toplama mahallî

bazı yönetim birimlerinde hizmetlerin görülmesini sağlamak için “yiğitbaşı” veya “kethüdâ” unvanlı yeni görevliler yer almıştır⁴. Burada, köylerdeki idarecilik fonksiyonlarına değineceğimiz şeyhler, yaptıkları görevlerden de anlaşıldığı üzere, aslında on sekizinci yüzyıl Antakya'sının kırsal kesimlerinde görev yapan köy kethüdâlarıdır. Ancak belgelerimizde köy kethüdâsı tâbiri kullanılmamış olup, onun yerine şeyh ifadesi kullanılmıştır. Biz bu nedenle belgelerimizdeki kullanım tarzı olan, şeyh tabirini tercih edeceğiz.

Şeyhlerin Nahiye Mezra ve Köydeki Yöneticilikleri

On sekizinci yüzyılda şeyhler, Antakya kazası nahiyeleri, mezraları ve köylerinde ahâlînin vekilleri olarak tayin ediliyor ve onlara yaptıkları hizmet karşılığı yıllık ücret ödeniyordu; 28 Cemâziye'l-evvel 1148 (16.10.1735) tarihli belgeye göre; Antakya'nın dört nahiyesine bağlı mezra ve köylerinde ahâlînin işlerini yapacak, tanzim edecek ve vilayete bağlı işleri idare edecek vekiller, şeyhlerden nasb ve tayin edilmiş⁵, bunlara yıllık ellışer kuruş ücret

otoriteye yardımcı olan köy kethüdâları bulunurdu. Daha geniş bilgi için bkz. İ.A., *Kethüdâ* maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı, cilt.25, Ankara 2002, s.332-333, ayrıca “*Şehir Kethüdâsı*” hakkında bilgi için. Musa Çadırcı, “*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*”, Ankara 1991, s.41-44. Yine şehrin ileri gelenleri, şehir ve mahalle kethüdâlığı için bkz. Musa Çadırcı, “Anadolu Kentlerinde Mahalle(Osmanlı Dönemi)”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (içinde). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Habitat II, İstanbul 1996, s.257-262. Aynı konuda Ergenç'in bize aktardığı bilgilere göre, Bursa şehir kethüdâsının niteliği ve ilişkili olduğu kişi ve guruplar, sicil belgesine dayalı olarak şöyle belirtiliyor: “...Bursa'nın kadısı ve ulemâsı ve subaşısı ve ayânı ve hâceleri ve bezirgânları ve sâir ahâlisi fi'l-cümle mecmu ulusu ve kişisi her kim var ise bunu kendülerine kethüdâ bilüb cânibini aziz ve muhterem dutalar ve kethüdâhğa müteallik umurda rücu' buna ideler, emrinden tecavüz kılmayalar”. Bu bilgiler ek olarak, şehir kethüdâsının düzenleyici rolü için bkz. Özer Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf ve Ayan” Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, s.105-118.

⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII.Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II, TTK yayınları Ankara, 11-15 Ekim 1976, s.1265-1274.

⁵ Osmanlı İmparatorluğunda, atamayla yönetim kademesine getirilen şeyhlere, XVII.yüzyılda Batı Filistin, ya da Şam Eyaletinin güneybatı kısmında bulunan Laccûn sancağında da rastlamaktayız, (İmparatorluğun başka bölgelerinde de olabilir, biz ya rastlayamadık ya da ulaşamadık) Laccûn sancağının sancakbeyi Turabay ailesine birkaç yıl hizmet etmiş olan Fransız soylusu D'Arvieux, köylerin misafirperverliğini anlatırken her köyde, yöneticiler tarafından atanmış bir şeyh bulunduğunu, bu şeyhten menzil denen bir misafirhane yaptırması istendiğini, bu menzil'in şeyhin kendi evinin yanında yer aldığını, cömertçe ağırlanan misafirlerden hiçbir ücret alınmadığını bunun karşılığında, şeyhlerin bazı vergilerden muaf tutulduğunu belirtmiştir. Ancak biz buradaki şeyhlerin, Antakya'daki şeyhler gibi yaptıkları hizmet mukabilinde yıllık ücret aldıklarına dair bir ibareye rastlamadık. Bkz. Dror Ze'evi, “*Kudüs*” 17.Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi, (Çev. Serpil Çağlayan) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.11,14.

takdir edilmiştir⁶. Burada dikkatimizi çeken durum, Antakya'nın dört nahiyesine bağlı köy ahâlîsinin, her köyü temsilen birer şeyhi vekil olarak seçmeleri ve onlara kefil olmalarıdır. Buna ek olarak, ellişer kuruş ücret⁷ ödenmesi için onları merkeze bildirmeleri ve merkezin, taşranın bu isteğini kabul etmesidir. Bu köylerden bir kaç tanesini şeyhleriyle birlikte belirtmek gerekirse; Zeytuniye nam Karye sakinlerinden fahrî'l-meşâyih eş-Şeyh İsmail, Mishane nam Karyeden eş-Şeyh Yahya ibn-i Cebraîl, Alakent nam Karyeden eş-Şeyh Abdulkadir, Büyükburç Köyünden eş-Şeyh Mehmet, Telhabeş Köyünden Şeyh el-Hac Hasan ve Şeyh Yahya, Toprakhisar Köyünden Şeyh Halil bin Hüseyin, Fatikiye Köyünden Şeyh Diyab sayılabilir. Yukarıda anlattıklarımızı pekiştirecek, 28. Cemâziye'l-âhir. 1148 (03.11.1736) tarihli, örnek belge şöyledir⁸: “.....nâm kimesneler mahzarlarında her biri ikrâr-ı tam ve takrir-i kelâm edüb, Kazamız nevahilerinde vâki' bi'l-cümle kura ve mezârî' ehâlîlerinin vilayete müteallık umur ve hususlarımızın tesviye ve tanzim ve mütevakkıf olduğu umurların küllisine senevî her birine ellişer kuruş ücret verilmek üzere işbu mezburunu tarafımızdan vekil ve nâib-i münasib nasb ve ta'yin edüb işbu mezburun Şeyh Ahmed ve Derviş Abdullah ve Seyyid İbrahim ve Şeyh Hasan ve Diyâb ve Ali Kaya ve Şeyh Hüseyin vekillerimize bir zarar isabet eder ise mezburunun zararlarına cümlemiz (boşluk)⁹ dediklerinde ğibbe't tasdiki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

10 Şaban 1167 (2 Haziran 1754) yılına ait bir belgeden köy ahâlîsinin, şeyhlerin mallarına ve borçlarına kefil olduklarını anlamaktayız. Ahmet adlı şahıs, Antakya Karsu Köyü sakinlerinden, Şeyh Musa, Şeyh Mehmet ve Dede Ali'ye, dört batman *harir* (ipek) akçesi elli iki kuruş ve bir *bargir* (beygir) akçesi kırk kuruş *fi'l-cümle* doksan iki kuruş verir. Bu borcun edasına cümle köy ahâlîsi, *kefil bi'l-mâl* olup beher sene onar kuruş taksit olmak üzere vermeyi taahhüt ettikleri halde, zikr olunan akçeden üç sene boyunca tek akçe bile veremediklerinden alacaklı, elindeki *temessük* (senet)

⁶ Antakya Şr.Sc. No:2/ s.14 b.18.

⁷ Osmanlıda Tanzimat'a kadar, hiçbir devlet görevlisine maaş bağlanmadığını, ancak bazı görevlilere aylık ücret verildiğini bilmekteyiz. Mesela, şehir kethüdâlarına gördükleri hizmetler karşılığında sancak halkı tarafından aylık ödenmekteydi. Bu ücret şehirden şehire değişiyordu. Şehrin altı aylık giderleri saptanırken, şehir kethüdâsına aylık olarak ne verilecekse kayda geçiriliyordu. Ankara'da 1793'te şehir kethüdâsına altı aylık ücret olarak 100 kuruş, 1804'te 90 kuruş, ödenmişti. Bursa'da 1800 yılının ilk altı ayında şehir kethüdâsına 250 kuruş Çankırı'da her ay 150 kuruş, Sivas'ta altı ay için 250 kuruş vergi defterine kethüdâ için konmuştu. Şehir kethüdâlarının aylara ve yıllara göre aldıkları ücret ve bunlar hakkında bilgi için bkz. Musa Çadırcı, “*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*”, Ankara 1991, s.41-44.

⁸ Antakya Şr.Sc.No:2/ s.14 b.18-19.

⁹ Cümlede kelime boşluğu var. Cümlenin anlamsal bütünlüğü bakımından düşündürsek muhtemelen kefiliz olmalıdır. (D.G.)

ile padişaha başvurur¹⁰. Alacaklı kişinin, parasını tahsil edip edemediği konusunda herhangi bir veriye rastlayamadık, ancak köy ahâlisinin şeyhlerine kefaletleri meselesi önemlidir.

Antakya'nın idarî birimlerinde, şeyhlerin devlet tarafından, aşiretlerin verdiği zararların önlenmesi için geniş yetkilerle donatıldığını görmekteyiz, 28 Zilhicce 1168'de (05 Ekim 1755) Kuseyr, Ordu, Cebel-i Akra^c (Kel Dağı) Köylerinin şeyhlerine hitaben yazılan buyrultuda; "*Reyhanlı Türkmeni aşiretlerinin birkaç seneden beri kadimi meşâtalarını terk ve Bedik kalesi yakınlarında kışlamak üzere murur ve 'ubur eylediklerinde reaya fukaralarının emval ve eşyalarını ve zeytin eşcarlarının esmarlarını nehb ü garet ve bazı eşcarları kat' ve ihrak ve sair ebna-i sebil ve 'ibadullaha isâl-ı mazarrat ve te'addi ettikleri*" anlatılmakta, "*köy şeyhlerinin basiret üzere olup, bu aşiretlerin yollarını sedd-i bend edip ol havaliden murur ve 'ubur ettirmemeleri, ittifak üzere ikdam ve ihtimam eyleyip, mukabeleye tasaddi(teşebbüs)ederler ise mukabele ve muharebe ile tard ve teb'idlerine(uzaklaştırılmalarına) sa'y-î(gayret edilmesi) makderet ve mucib-i buyrultu ile amel ve hareket eylemeleri...*" istenmektedir¹¹.

7 Zilkâde 1149'da (9 Mart 1737) Antakya nahiyeleri ve köylerinin şeyhlerine de hitaben yazılan buyrultuda; kaza ve köylerde başıboş kapulu levendât vesâir tâifenin serseri gezip, vakitli vakitsiz köylere girip, konak ve kurban akçesi topladıkları, *meccanen* (bedava) yem ve yiyecek talebiyle fukarayı rencide ettikleri, buna kesinlikle müsaade edilemeyeceği ve edilmemesi gerektiği, reaya fukarasına tecavüzler devam eder ise *şer'le men' ve def*, uslanmayıp inat ve muhalefet üzere olanlar olursa, isim ve resimleriyle merkeze *arz ve i'lâm* edilmesi, şeyhlerin kadımla birlikte başıboş gezenlere karşı hareket etmeleri istenmiştir¹². Görüldüğü gibi, merkezden taşraya gönderilen bu buyrultular ile köy şeyhlerine geniş yetkiler verildiğini, köy şeyhlerinin yönetici zümreden olduğunu anlamaktayız.

¹⁰ Antakya Şr.Sc.No:5/ s.95 b.163.

¹¹ Antakya Şr.Sc.No:6/ s.14 b.15.

¹² Antakya Şr.Sc.No:2/ s.206 b.278. Bu belgeden Antakya'daki şeyhlerin, kadımla birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Şeyh ile kadı arasındaki benzer yönetsel münasebete örnek olarak, Kudüs sancağında kadı tarafından görevlendirilen şeyhleri misal gösterebiliriz, burada kadı aynı zamanda, suç ve yanlış davranışlar nedeniyle suçlu bulunmuş bir şeyhi görevden alma yetkisine sahipti. Gerçi Kudüs sancağındaki şeyhler aynı meslekten (taifeden) olanların başında bulunuyordu, Antakya sicillerinin birkaç belgesinde esnaf şeyhlerine rastladık ancak inceleme konumuz köy şeyhleri olduğu için onları buraya dahil etmedik, esnaf şeyhlerini ayrı bir makale olarak hazırlamaktayız. Kudüs sancağında kadı ve şeyh arasındaki ilişki için bkz. Dror Ze'evi, "*Kudüs*" 17. *Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, (Çev. Serpil Çağlayan) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.175.

Köy Ahâlîsinin Şeyhlerden Şikâyeti

Muhtelif yıllara ait belgelerden, şeyhlerin köy ahâlîsine zarar verdikleri anlaşılmaktadır. Daha önceleri köylüler, vekillerine (şeyhlerine) bir zarar isabet ettiğinde bütün köy ahâlîsi vekilin kaybını karşıladığı halde, bazı yıllarda şeyh ve adamlarının köy basıp adam dövdüğünü, ahâlîye saldırdığını, köy ahâlîsinin, şeyhe emanet ettiği metayı geri alamadığını ve bunun üzerine mahkemeye başvurup haklarını aradıklarını görmekteyiz. Örneğin; 4 Şâbân 1148'de(20 Aralık 1735) Makabaros Köyü şeyhi Ahmet ve otuz adamı, Pakize Köyüne baskın düzenleyip, 1000 kuruşluk erzakı yağmalar, bunu neden yaptıkları yazılmamıştır. İki köy arasında bir husumetin var olduğu ortadadır. Olaya azmettirenlerin Halep Divanına çıkarılıp yargılanmaları ve zararlarının telâfi edilmesi, Pakize Köyü ahâlîsi tarafından istenmektedir¹³. Bu ve buna benzer yağma olaylarının başında hep şeyhlerin ve silahlı adamlarının olması ilginçtir. 7 Şâbân 1148'de (23 Aralık 1735) Hacı Mehmed adlı şahıs, Lazikiye'den çıkıp Antakya kazasında vâki^c Çardakiye nam Karyeye gece yarısı vardığında, adı geçen köyden 20 kişilik bir grup, bu şahsın üzerine saldırır, onu öldüresiye dövdükten sonra 200 kuruş değerindeki eşya ve esvabını(giyeceğini) alır. Mağdur Hacı Mehmed, Çardakiye Köyü şeyhi ve ihtiyarlarının Halep Divânına çıkarılıp şer^cân hakkının alınması için padişah makamına başvurur¹⁴.

25 Sâfer 1166 (1 Ocak 1753) tarihinde Antakya'nın Kuseyr nahiyesinde vâki^c Kozluca nam Karye şeyhi Ali'nin yanında yıllık 30 kuruş ücret karşılığı bir sene sadıkane hizmet eda eden Ömer ile kardeşi, haklarını talep ettiklerinde şeyh ücretlerini vermez, üstelik Ömer'in kardeşini de fena halde döver, bu olaydan sonra Ömer, bizzat sultanın huzuruna çıkarak bu olumsuz durumu sultana arz eder¹⁵. Bu belgede dikkatimizi çeken, "*Sultanım zatlarına arz etmeye geldim*" ifadesidir. Antakya'nın adlî icrâsına baktığımızda, o dönemdeki prosedüre göre; mağdur kişi önce yerel mahkemeye veya olayın derecesine göre padişaha başvurabiliyordu. Ömer'in doğrudan padişaha müracaat ettiğini görmekteyiz. Bu gayet normal bir hadisedir, ancak olaydan sonra Antakya'dan İstanbul'a varması, bu uzun mesafeyi alacağı için kat etmesi ilginçtir. Belki kendisinin ve kardeşinin bir yıllık emeği olan 30 kuruşluk ücreti kurtarmak amacıyla çektiği zahmete değer. Daha öncede belirttiğimiz gibi, devletin köy şeyhine yönetim hizmeti mukabilinde ödediği ücret yıllık 50 kuruştur, bu para da o dönemde bir köy yöneticisine verilen en yüksek miktardı, haliyle davacı Ömer'in, şeyhten alacağı 30 kuruş azımsanacak bir miktar değildir. Bu nedenle Antakya'dan İstanbul'a gitme sıkıntısına ve zorluğuna katlanmış olabilir.

¹³ Antakya Şr.Sc.No:2/ s.151 b.201.

¹⁴ Antakya Şr.Sc.No:2/ s.152 b.202. Gereğinin yapılması için kadı ve voyvodaya gönderilen emir.

¹⁵ Antakya Şr.Sc.No:5/s.3 b.6. Antakya naibi ve voyvodasına hitaben; "*icrâ-yı hak olunması, icrâ-yı hak olunmaz ise davanın Divân'a celbi*" padişah tarafından istenmiştir.

24 Sâfer 1166 (31 Aralık 1752) yılında, Ömer adında Antakyalı bir çoban, Antakya Kuseyr nahiyesinde vâki^c Toprakhisar Köyünün şeyhi, Şeyh Mustafa Ahmet ve bâki ihtiyarlar tarafından köyün davarlarını otlatmak amacıyla yıllık 25 kuruş ücretle tutulur. Çoban iki sene boyunca *tamam-ı sadakatle* memur olduğu görevi bir şey zayi olmadan eda eder. Bu hizmet mukabilinde anlaşma gereği müstahak olduğu iki senenin ücreti olan 42 kuruşu kendilerinden talep ettiğinde, mezkur Şeyh Ahmet, cemaatiyle bu çobanı dövüp mağdur ederler. Çobanın bu zorbalara karşısında yapacak bir şeyi olmadığından, padişahın *merahim-i aliyyelerine* sığınır¹⁶.

Şeyhlerin Aile Düzenine Müdahalesi

28 Şâbân 1148'de(13 Ocak 1736) İsmail adlı şahıs, Antakya'nın Kuseyr nahiyesinde vâki^c Karsu nam Karye sakinlerinden el-hac Abdullah'ın kızını, Fatiha okutarak ve mihrini tam ödeyerek, kurallara uygun şekilde zevcesi olarak almak ister. Fakat Antakya'nın İlyasdede Köyü sakinlerinden Şeyh Mustafa, Abdullah'ın kızını cebren alıp malına ve mihrine el koyar¹⁷. 7 Zilkâde 1166'da (5 Eylül 1753) Mustafa adlı şahıs Antakya kazasının Kuseyr nahiyesinde Başırbe Köyü ahâlîlerinden olan Ebukoç adlı kişinin kızını Allah'ın emri üzere Fatiha kıraat ettirip, 200 kuruş harcayıp nikahladığı halde Başırbe Köyü şeyhi Bekar ve Betir adlı kişi kızın verilmesine kail olmamışlardır¹⁸. 3 Şevvâl 1167 (24 Temmuz 1754) yılında Antakya sakinlerinden İken, Kuseyr nahiyesinde vaki^c Büyükburç Köyüne hamile kızıyla birlikte giden Fatma, burada birkaç gün kaldıktan sonra Antakya'ya döner. Kızı altı aylık hâmile olduğundan, adı geçen köyde kalır, fakat bu esnâda bazı kişiler, bunların arasında köy sâkinlerinden Şeyh Mehmed'in adı da geçmektedir, kızın ırzını alıp *eşedd-i darp* ile döverek hem *hamlin* (çocuğunun) hem de kızın ölümüne sebep olurlar¹⁹. 20 Şâbân 1176'da (6 Mart 1763) el-hac Kadir adlı şahsın kardeşi, Antakya Karsu Köyü şeyhinin kızına talip olur. Şeyh bunun için, 200 kuruş başlık parası ister ve alır. Ancak kızını altı sene boyunca saklayarak talibine vermek istemez. Sonunda kıza talip olan delikanlı vefat eder. Köy şeyhinden bu para mahkeme aracılığıyla istenir, fakat şeyh bin bir türlü bahane uydurarak, 200 kuruşu ve mevtanın malını ailesine geri vermekten imtina eder. Bunun üzerine el-Hac Kadir bu durumu aynı tarihli iki arzuhal ile padişah makamına bildirir²⁰.

¹⁶ Antakya Şr.Sc.No:5/ s.4 b.7. Antakya naibi ve voyvodasına gereğinin yapılması için yazılan buyrultu.

¹⁷ Antakya Şr.Sc.No:2/ s.154 b.207. *İcrâ-yı hak için, mezburanın Divân-ı Halep'e ihzâr olunması* hakkında, Antakya kadısı ve voyvodasına irsâl edilen emirnâme.

¹⁸ Antakya Şr.Sc.No:5/s.82 b.132.

¹⁹ Antakya Şr.Sc.No:5/s.172 b.282.

²⁰ Antakya Şr.Sc.No:7/s.78 b.132-133. Bu meselenin halledilmesi için padişah tarafından, Antakya kadısı ve voyvodasına hitaben gönderilen iki emirnâme.

Şeyhlerin Eşkîyalıkları ve Cinayetleri

Serefiye Köyü sakinlerinden Hacı Ahmet'in, aynı köyde oturan bazı kişiler hakkında önceden hukuka dair şer^c davası vardır. Bu kişiler Halep divanına ifadeleri alınmak üzere götürülürken, köy şeyhi Hasan ve adamları tarafından bunların yolu kesilir ve şekvâcî Hacı Ahmet öldürülür. Cinayeti işleyen eşkıyanın adı geçen köyde mütemekkin oldukları haberi alınır. Katillerin yargı önüne çıkarılması, izlerinin sürülmesi, ortadan kaybolmalarına, firar etmelerine müsaade edilmemesi ve tedbir alınması için bu konuda merkezden bir buyrultu yazılır²¹. 19 Safer 1166'da(26 Aralık 1752) Kuseyr nahiyesinde vâkî^c Babtere Köyünün şeyhi Mehmed'in bağına bakan Musa adlı şahsın kardeşinin oğlu Mustafa, ücretini talep ettiğinde, Şeyh Mehmet ve tâbîleri gece vakti Mustafa'yı katledip cesedini yok ederler, bunun üzerine amcası Musa dava açar²². 29 Rebi^cü'l-evvel 1167'de(24 Ocak 1754) Kerum adlı kişinin kardeşi, Fatikiye Köyü eski şeyhi, Şeyh Ahmet ve arkadaşları tarafından suçsuz yere katledilir²³. Suçsuz yere katledilen bir Çelebinin kardeşini de görmekteyiz; 26 Recep 1166'da(29 Mayıs 1753) Antakya kazasında Kozluca Köyü şeyhi Ali ve köy ihtiyarları, Mehmet Çelebi'nin kardeşini haksız ve sebepsiz yere katlederler. Bunun üzerine Mehmet Çelebi, *karye-i mezbure* şeyhinden ve ihtiyarlarından davacı olur, bunu bir arzuhal ile padişaha bildirir. padişah da, *El-Fakir Ömer kaimmakam-ı vali-i Halep* vasıtasıyla, bu meselenin halli için Antakya kadısı ve voyvodasına emir çıkartır²⁴. Bu belge ile Antakya'da icrâ edilen hukuksal işlevin farklı bir boyutunu görmekteyiz. Bu belgenin diğer belgelerden farkı, gereğinin yapılması için padişahın önce Halep kaymakamı ve valisi olan Ömer'i aracı koymasıdır. Oysa diğer olaylarda padişah, Antakya kadısı, naibi ve voyvodasına direkt buyrultu göndermekteydi.

3 Recep 1176'da (18 Ocak 1763) Antakya Kazası Cebel-i Akra^c nahiyesi köylerinden Mishâne adlı köy sakinlerinden ve bu köyün şeyhi olan Şeyh Hüseyin ve oğlu, aynı köyde oturmakta olan Mehmet ile Abdullah'ın hanesini basar. Hane eşyalarını, 100 kuruşluk zeytini, 100 *Şimbil*²⁵ buğdayı, 30 adet keçi ve 5 baş sığırı, *cebren ve kahren zabt* ettikleri yetmiyormuş gibi darp sonucu babalarının iki dişini kaybetmesine neden olurlar. Bu nedenle

²¹ Antakya Şr.Sc.No:2/s.159 b.215. Antakya kadısı, voyvodası ve şerefiye karyesi zabiti İsmail ağaya hitaben yazılan 8 Ramazan 1148 (22 Ocak 1736) tarihli buyrultu.

²² Antakya Şr.Sc.No:5/s.7 b.12.

²³ Antakya Şr.Sc.No:5/s.158 b.238.

²⁴ Antakya Şr.Sc.No:5/s.36 b.60.

²⁵ Şimbil ya da şümbül "Antakya kilesi" demektir. Tahıl ölçüsü birimidir. 1 Şimbil 6 İstanbul Kilesi=120 Okka=153.84 kg'dır. 1ölbe-ya da ulbe-ise, 30 Okka=38,46 kg'dır. 1 Şimbil (şümbül) = 16 Ölbe, 1 Ölbe = 22 Kıyye, 1 Kıyye = 400 Dirhem. Bkz. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, "19.Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Fiyatlar", *II.Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu*, Antakya 1992. Naklen, Mehmet Tekin, "*Hatay Tarihi*" – Osmanlı Dönemi – Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, sayfa 85-86.

adı geçen mağdur kişiler (Mehmet ile Abdullah) köy şeyhi ve diğer eşkıyalar hakkında davacı olurlar²⁶.

9 Şâbân 1176'da (23 Şubat 1763) Abdullah adlı şahıs, Annesinin köyü olan Babatorun Köyünde satın aldığı bağın gelirini haksızca yiyen, bağın kiracısını döven ve aile fertlerinden birinin üzerine saldırarak, çocuk düşürmesine sebep olan Şeyh Mehmet'in cezalandırılmasını padişahın istemektedir²⁷. 28 Sâfer 1176'da (18 Eylül 1762) Antakya kazasına tâbi^c Kuseyr nahiyesinin Com Köyünden Hasan oğlu eş-Şeyh Yusuf ve eş-Şeyh Hüseyin nam kimseler es-Seyyid Mehmed'in iki kile²⁸ *hintasını* (buğdayını), akçe kesesini ve bıçağını aldıktan sonra onu döverler. Mağdur olan Seyyid bu durumu padişaha bir arzuhal ile bildirmiştir²⁹.

Şeyhlerin Tüccarlara Saldırıları

6 Ramazan 1148'de (20 Ocak 1736) Diyarbakır sakinlerinden *duhan* (tütün) tüccarı Hacı Osman ile arkadaşı es-Seyyid İbrahim, Antakya kazasında vaki^c Ordu nam karyeye *duhan* almaya giderken *kaza-yı mezbure tâbi^c* Uskıyat, Cidaliye ve Karsabol adlı Köylerin civarında on beş tüfekli adam tarafından yolları kesilir, üzerlerinde mevcut bulunan 1000 kuruş miktarı nakit akçeleri ve eşyaları alınır, bütün bu yapılanlar yetmiyormuş gibi tüccar es-Seyyid İbrahim haksız yere öldürülür. Hacı Osman bir yolunu bularak o ortamdan firar edip kurtulur. Hacı Osman adı geçen köylerin şeyhlerinin ve ihtiyarlarının mahkemeye çıkarılmasını ve *hakının icrâ-yı hak eylenmesi* talebini padişaha bir arzuhal ile bildirir³⁰. Bu olaydan, Antakya'nın Ordu Köyünde 1736'da tütün ekildiğini ve bu tütünü satın almak için civar bölgelerden tüccarların geldiğini, fakat bunların da köy şeyhleri ve adamları tarafından soyulduğunu anlamaktayız. Halep'ten Kıbrıs'a seyahati sırasında, 27-30 Haziran 1766 yılında Antakya'yı ziyaret eden Carsten Niebuhr adlı seyyâh, Antakya'da halkın tütün tütünü, ihraç edilen mamuller arasında tütünün önde geldiğini yazmıştır³¹.

²⁶ Antakya Şr.Sc.No:7/s.60 b.105. Cebeli Akra^c kadısı ve sair zabitanın bu davayla ilgilenip meselenin halledilmesi hususundaki belge.

²⁷ Antakya Şr.Sc.No:7/s.78 b.131. (Antakya kadısı ve voyvodasına yazılan i^clam)

²⁸ Payas ve Osmaniye'de kullanılan tahıl ölçü birimi oranına göre. 1 Kile = 30 tas, 1 tas = 4 kıyye, 1 kıyye = 400 dirhem. Adı geçen ölçü birimleri için bkz. Mehmet Tekin, "*Hataş Tarihi*" – Osmanlı Dönemi – Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, sayfa 86.

²⁹ Antakya Şr.Sc.No:7/s.80 b.136. (Antakya kadısı ve voyvodasına hitaben yazılan emirnâme).

³⁰ Antakya Şr.Sc.No:2/s.157 b.212. Gereğinin yapılması için Antakya kadısı ve voyvodasına yazılan emir.

³¹ Carsten Niebuhr, "*Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*" III cilt Hamburg 1837, s.15-18, bu seyyahın 18.yy Antakya'sı ile ilgili izlenimlerinin kısa çevirisi için bkz. Ataman Demir, "*Çağlar İçinde Antakya*", Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1996, s.128-131.

Bazı tüccarlar, köy ahâlîsinden alacakları karşılığında kefil istediklerinde, köy şeyhi ve köyün ileri gelenleri, köylülerin ödeyecekleri para karşılığında kefil göründükleri halde, tüccarlara zarar verdikleri şu belgeden anlaşılmaktadır. 12 Rebi'ü'l-âhir 1167 (6 Şubat 1754) yılında Antakya Kazasının Büyükburç Köyü ahâlîsine, iki *bargiri* (beygiri) 95 kuruşa satıp 5 kuruşunu peşin alan Mehmet, kalan para için güvence ister, bunun üzerine köy sakinlerinden Şeyh Ali, Seyyid Ali ve iki kişi daha, kalan 90 kuruş için kefil olurlar. Fakat sonra hakkını talep eylediğinde ırzını pay-ı mal ederek onu mağdur ederler³².

Yine şeyhlerin ve köy ihtiyarlarının, kendi köy sınırları içerisinde hastalanıp vefat eden bir tüccarın, para ve mallarını zapt ettiklerini görmekteyiz. Gurre-i Sâfer 1168'den (17 Kasım 1754) bir sene önce, Antakya kazasının Kuseyr nahiyesinde, Karsu adlı köyde, Diyarbakırlı Mustafa adlı şahsın kardeşi hastalanıp ölünce, kardeşinin 500 kuruşluk emvâl ve eşyasının bütünü mezkur karye şeyhi ve ihtiyarları zapt eder. Mal ve eşyalara el konulduğuna şahitlerle ispat getirilmesine rağmen, istenildiğinde tamamıyla inkar edilir. Bunun üzerine sübut bulan hakkın tahsili için, köy şeyhi ve ihtiyarlarının divana celbi istenir³³.

3 Ramazan 1176'da (18 Mart 1763) Bereket adında Halepli bir tüccar, ticaret yapmak gayesiyle Antakya Kuseyr nahiyesinin Yaverde Köyüne gelir, köy ahâlîsiyle bir münakaşası sonucunda katledilir. Bu cinayeti azmettirenler arasında köy şeyhi, beledî şeyh Mustafa ve köyün eski şeyhi Halil görünmektedir. Maktulün kardeşi Ahmet, bu şeyhler ve diğer fâiller hakkında dava açmıştır³⁴. Ancak bu davanın da diğer davalar gibi, olayın fâilleri belli olduğu halde sonuçlanmadığını görmekteyiz.

Şeyhlerin, Diğer Yöneticilerle Usulsüz İşbirlikleri

19 Cemâziye'l-evvel 1149'da (25 Eylül 1736) Alakent Karyesinin ödemekte olduğu salyane vergisi *kadimü'l-eyyâmdan* (eski günlerden) beri, hane başına yarım *rubu*^c (yarım çeyrek) belirlenmişken, köy şeyhleri, ve bunlara ek olarak, kadı ve voyvoda bu vergiyi ziyadesiyle talep etmişler, bunun üzerine Alakent Karyesi fukarasından bir şahıs bu haksızlığın giderilmesi için arzuhal ile padişaha başvurmuş, padişahta bir *emr-i şerif*le oradaki yöneticileri uyarmıştır³⁵.

5 Rebi'ü'l-âhir 1167'de (30 Ocak 1754) aslen Kıbrıs kazası reayasından olan İbrahim'in kardeşi, rençberlik etmek muradıyla, Antakya kazasına tâbi^c

³² Antakya Şr.Sc.No:5/s.96 b.165.

³³ Antakya Şr.Sc.No:6/s.5 b.4.

³⁴ Antakya Şr.Sc.No:7/s.83 b.140. Antakya kadısı ve voyvodasına, "müdde'i-yi merkumun davası mahallinde tayin olunan mübaşir ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le görülüp ihkâk-ı hak ve sıhhat ve hakikati üzere f'lâm olunması için" yazılan belge.

³⁵ Antakya Şr.Sc.No:2/s.107 b.127-128.

Kuseyr nahiyesinin Fatikiye Köyüne gelip, köy şeyhi olan Şeyh Mehmet'in yanında uzun süre ücret karşılığı çalışır. Hakkını talep ettiğinde katledilip cesedi ortadan kaldırılır. Şeyh Mehmet, ağaların kuvvetiyle bu olayı örtbas etmesini de bilir. Olaydan haberdâr olan maktulün ağabeyi, direkt *bâb-ı sa'adete* çıkar ve padişahın *merâhim-i 'aliyyelerine* sığınarak, suçluların divana celbini ve kardeşinin kanının *ihkâk-ı hak* olunmasını talep eder³⁶. Bu olaydan, ağalarla şeyhler arasındaki sıkı münasebetin mevcudiyetine tanık olmaktayız. Ağalar nüfuzlarını kullanarak, Antakya'nın yönetiminde birinci dereceden yetkili yöneticilerden olduklarını gözlemlediğimiz, kadı ve voyvodayı tahakkümleri altına almış, adaletin tecellisine mâni olmuş ve böylece onları hukuksal usulsüzlüğe sevk etmişlerdir.

Köy Ahâlîsinin Şeyhlere Saldırısı

Şeyhlerin ahâlîye verdiği zararlar yanında, köy ahâlîsinin de şeyh cemaatinden olan bazı kişilere zarar verdiğini anlamaktayız. Bu saldırı şeyhlerin yaptıklarına karşılık bir ikaz mı, yoksa şeyhin şahsen yaptığı bir kötülüğe karşı ahâlînin misilleme girişimi olup olmadığı hususunda bir ipucuna rastlayamadık. Örneğin; 27 Ramazan 1148 (10 Şubat 1736) yılında Antakya'nın Kuseyr nahiyesinde vâkî Suriye ve Fatikiye Köylerinin ahâlîsi, şeyh cemaatinden olan Mehmet'in amcası oğlunu, iddiaya göre, haksız yere hırsızlıkla suçlayıp *darb-ı sedid* ile ölümüne sebep olup, 150 kuruşluk nakit parasını da alırlar. Bu cinayetin açıklığa kavuşturulması için adı geçen iki köyün şeyhi ve ihtiyarları, Halep divanına çağrılmışlardır³⁷. 10 Zilkâde 1166'da (8 Eylül 1753) Kuseyr nahiyesinde Türkmen mezrası sakinlerinden olan Şeyh Hasan'ın evine baskın yapılır, 15 kese akçelik mal ve eşyası gasp edilir³⁸. 21 Cemâziye'l-âhir 1189 (20 Ağustos 1775) tarihli belgeden, Muğayrun Köyünün şeyhi, Şeyh İbrahim'in *bi-gayr-ı hakkın katl* edildiğini, emval ve eşyasının gasp edildiğini öğrenmekteyiz. Bunu yapanların ölü veya diri olarak ele geçirilmesi de emredilmiştir³⁹.

Sonuç ve Değerlendirme

XVIII. yüzyıl Antakya'sında şeyhlerin (köy kethüdâlarının) köylerdeki idârecilik fonksiyonlarını incelemekle, Osmanlı iç düzeni hakkında yerel bir kesit vermiş olduk. Bu yüzyılda merkezî yönetim, ahâlî üzerinde uzun süre etki yapacak kuvvet olarak şeyhleri görmüş, onların gücünden yararlanarak kendi otoritesini en küçük yönetim birimlerinde de hissettirmek istemiştir.

³⁶ Antakya Şr.Sc.No:5/s.158 b.239.

³⁷ Antakya Şr.Sc.No:2/s.156 b.211. Şeyh cemaatinden olan Mehmet Efendi bir arzuhal ile padişaha başvurmuş, Padişah da gereğinin yapılması için, Antakya kadısı ve voyvodasına emir çıkartmıştır.

³⁸ Antakya Şr.Sc.No:5/s.81 b.129.

³⁹ Antakya Şr.Sc.No:9/s.21 b.45.

Œeyhler sadece köylerde değil, Antakya kazasının nahiyeleri ve mezarlarında da yre ahâlîsinin vekilleri olarak tayin edilmiŒ ve onlara yaptıkları hizmet karŒılıđı yıllık elli kuruŒ ücret denmiŒtir.

Kentimizde söz konusu dönemde Œeyhler devlet tarafından, bölgede aŒiretlerin verdiği zararların önlenmesi için geniŒ yetkilerle donatılmıŒtır. Bununla birlikte, Antakya Kazasının köylerinde, baŒıboŒ kapulu levendât vesâir tâifenin, vakitli vakitsiz köylere girip fukarayı rencide etmeleri zerine, Œeyhlerle kadıların baŒıboŒ gezenlere karŒı birlikte hareket etmeleri istenmiŒtir.

Antakya'nın dört nahiyesine (Kuseyr, Altınözü, Cebel- Akra^c, Süveydiye) bağlı köy ahâlîsinin, her köyü temsilen birer Œeyhi vekil olarak seçip, onlara kefil oldukları halde, bu yüzyılın ikinci yarısında, Œeyhlerin ahliye zarar verdiği, ahâlî ile Œeyhler arasında büyük bir atıŒma yaŒandığı, verdiğimiz örnek olayların tahlilinden anlaŒılmaktadır.

Œeyhlerin ahliye neden bu kadar zarar verdikleri, bu yüzyılın bir bütün halinde incelenmesi ve dönemin Œartlarının çok iyi bilinmesiyle açıklanabilir. Fakat halen bu yüzyıl bizim için bir muammadır. Ayrıca diğer kentlerde benzer Œeyhlerin olup olmadığının bilinmesi gerekir ki, biz buna rastlayamadık veya ulaŒamadık. Her kent, türlü yönlerden bakılırsa kendine özgüdür, ancak iŒlev ve biçim açısından diğerlerine benzer. Biri zerine öğrenilen Œeyler, diğerleri üzerine yapılan alıŒmalara destek olur. Sadece Antakya'nın on sekizinci yüzyılına ait Œer^ciye sicillerinin bütününden elde ettiğimiz verilerden, burada yönetim ve düzenin bozuk olduğunu gözlemlemekteyiz. Antakya ahâlîsi, bu yüzyılda istenen vergileri veremediğinden, yerel yöneticilerle ahâlî arasında atıŒma yaŒanmıŒ, vergi tahsilatı yapamayan yönetici, merkez tarafından diyr-ı here sürgünle tehdit edilmiŒ, yöneticilerde istenen parayı alabilmek için ahliye baskı uygulamıŒtır.

Merkezden, yerel yöneticilere gönderilen buyrultularda, Œeyhlerin yaptığı zararların önlenmesi için gereğinin yapılmasının istendiği, ancak kadı, voyvoda, nip ve köy zbitlerinin birbirlerini tuttuğu ve merkezi dinlemedikleri, bu yüzyıla ait Antakya Œer^ci mahkeme defterlerinin genelinden anlaŒılmaktadır.